

دوفصلنامه علمی پژوهشی سلفی پژوهی، سال نهم، شماره ۱۷، بهار و تابستان ۱۴۰۲
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۳، تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۳/۱۶، صفحات: ۱۲۲-۱۰۷

بررسی فعالیت‌های جریان وهابیت در تطبیق با عناوین مجرمانه قوانین کیفری ایران

* محسن پورمحمدی

** سیدحسین حسینی

*** مجید شایگان‌فرد

چکیده

فعالیت‌های جریان وهابیت و چالش‌های امنیتی مترتب بر آن، لزوم واکنش همه‌جانبه و درعین حال، منطقی با این پدیده را گریزناپذیر نموده است. یکی از ابزارهای مهم و گاه پرکاربرد در این راستا، استفاده از زرادخانه حقوق کیفری و ساز و کارهای مختلف آن، مانند جرم‌انگاری و تعیین کیفر است. مطالعه توصیفی-تحلیلی فعالیت‌های جریان وهابیت در تطبیق با عناوین مجرمانه در قوانین کیفری حال حاضر ایران، نشان‌دهنده آن است که علیرغم جرم‌انگاری‌های مختلف از جانب قانون‌گذار در جرائم امنیتی قابل تطبیق با فعالیت‌های جریان مزبور، خلاءها و کاستی‌هایی نیز در این حیطه وجود دارد. مواردی مانند فقدان صراحت قانونی در ارتباط با امکان یا عدم امکان ارتکاب جرائم مذکور در فضای مجازی و سایبری، استعمال عبارات مبهم و غیر صریح توسط قانون‌گذار و گاهی عبارات نامأنوس با ادبیات حقوقی، بدعت در برخی نهادها و تأسیسات فقهی مرتبط و در نهایت، عدم توجه کافی به حقوق دفاعی متهمین و در مقیاس وسیع‌تر، حقوق شهروندی افراد، از مهمترین خلاءها و کاستی‌ها می‌باشند. وضعیت مزبور نشان‌دهنده عدم توفیق نظام عدالت کیفری در برقراری توازن و تعادل لازم میان «حقوق و آزادی‌های فردی» و «امنیت جامعه» است. **کلیدواژه‌ها:** سلفی‌گری، وهابیت، مصادیق مجرمانه، سیاست کیفری، امنیت.

---

* دانش‌آموخته دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی.

pormohamadi1404@gmail.com

** دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، (نویسنده مسئول). shosseini@um.ac.ir

*** استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی. drshayganfard@mshdiau.ac.ir

مقدمه

فعالیت‌های جریان وهابیت و چالش‌های امنیتی مترتب بر آن،^۱ لزوم واکنش همه‌جانبه و درعین‌حال، منطقی با این پدیده را گریزناپذیر نموده است. بدیهی است که روش‌های متنوع و ابزارهای متعددی به‌منظور کُنش و واکنش در قبال جریان وهابیت وجود دارد که یکی از مهمترین و پرکاربردترین آنها، تمسک به نظام عدالت کیفری و ساز و کارهای آن، از جمله جرم‌انگاری و بهره‌گیری از مجازات کیفری است؛ از این جهت، در این پژوهش، بر آن شدیم تا با هدف مطالعه موردی در حقوق کیفری ماهوی، با روش توصیفی - تحلیلی و مدد جستن از منابع کتابخانه‌ای و داده‌های میدانی و با رویکرد انتقادی، به تبیین، ارزیابی و بررسی چالش‌های فعالیت‌های رایج جریان وهابیت در تطبیق با عناوین مجرمانه در قوانین کیفری حال حاضر ایران پردازیم. پژوهش حاضر در شش عنوان سازماندهی شده است؛ عنوان اول و دوم در تطبیق فعالیت‌های جریان وهابیت به مواد ۵۰۰ مکرر و ۴۹۹ مکرر قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹/۱۰/۲۴ اختصاص دارد؛ در عنوان سوم، چهارم و پنجم، مواد ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰ و ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ مورد بررسی قرار می‌گیرند و در عنوان ششم، مواد ۲۸۸ و ۲۸۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در انطباق با فعالیت‌های جریان وهابیت تبیین و ارزیابی می‌گردند.

۱. فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مغایر و یا مُخل به شرع مقدس اسلام

قانون‌گذار جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۹ ش، با تصویب ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی،^۲ ذیل فصل جرائم امنیتی، زمینه تطبیق فعالیت‌های جریان وهابیت با

۱. آرایش، حسن و همکاران، «تهدیدات منطقی‌های وهابیت و امنیت جمهوری اسلامی ایران»، فصل‌نامه مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۷ ش؛ رفیعی زابلی، حمید الله، «عوامل و زمینه‌های دشمنی وهابیت با انقلاب اسلامی ایران»، نشریه ره‌توشه، شماره ۱۲۸، ۱۴۰۰ ش.

۲. ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹: «هرکس در قالب فرقه، گروه، جمعیت یا مانند آن و استفاده از شیوه‌های کنترل ذهن و القانات روانی در فضای واقعی یا مجازی، مرتکب اقدامات زیر گردد، چنانچه رفتار وی مشمول حد نباشد، به حبس و جزای نقدی درجه پنج یا یکی از این دو مجازات و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه پنج محکوم می‌گردد. مجازات سردستگی فرقه یا گروه مزبور مطابق ماده (۱۳۰) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ تعیین می‌شود»؛ بند دو: «هرگونه فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مغایر و یا مُخل به شرع مقدس اسلام از طُرُقی مانند طرح ادعاهای واهی و کذب در حوزه‌های دینی و مذهبی از قبیل ادعای الوهیت، نبوت یا امامت و یا ارتباط با پیامبران یا انمه‌اطهار (علیهم‌السلام)».

رفتار بند دو ماده مذکور را فراهم کرده است؛ بر این اساس «هرگونه فعالیت آموزشی و یا تبلیغی^۱ انحرافی مغایر و یا مخلّ به شرع مقدس اسلام با استفاده از شیوه‌های کنترل ذهن و القائات روانی»، را جرم‌انگاری و برای آن، مجازات تعیین نموده است. در تبیین مصداقی مقرر فوق و در ارتباط با جریان وهابیت، می‌توان این‌گونه بیان داشت که چنانچه با رویکرد مصیّق در تفسیر قوانین کیفری،^۲ عبارت شرع مقدّس اسلام را مترادف با اصول مذهب تشیع (تشیع جعفری اثنی‌عشری مذکور در اصل دوازدهم قانون اساسی) یعنی توحید، عدل، معاد، نبوت و امامت تلقی نماییم،^۳ می‌توان مدّعی شد که چون جریان وهابیت، در ذات خود مغایر با شرع مقدس اسلام (به معنای پیش‌گفته) است و آنچه مغایر با ذات اسلام باشد، بی‌تردید مخل هم هست؛^۴ بر این مبنا، هرگونه فعالیت ذهنی، عینی و کاربردی که هدف آن، آموزش افکار، عقاید و آئین جریان وهابیت باشد، ذیل عنوان فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مغایر و یا مخلّ به شرع مقدس اسلام از جانب جریان وهابیت قرار خواهد گرفت؛^۵ در واقع هر فرآیندی که به موجب آن، داده‌هایی هدفمند به گروهی از مخاطبان (خاص و عام) انتقال یابد که هدف

۱. این رفتار، به صورت فعل محقق می‌گردد و با توجه به اینکه قانون‌گذار، نتیجه خاصی را در متن ماده ذکر نکرده است، این جرم، مطلق است و جهت تحقق آن، تأثیرگذاری «فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی» بر افراد شرط نشده و الزاماً نیاز به ایجاد انحراف در مخاطب نیست.

۲. یکی از اصول حقوق کیفری، تفسیر محدود یا مصیّق قوانین است؛ بنابراین، الفاظ قانونی باید به‌گونه‌ای تفسیر گردد که کمترین دامنه تعریفی را دربرگیرد و رفتارهای کمتری را شامل گردد تا به این ترتیب، از تعمیم آن به موارد مشکوک اجتناب گردد.

۳. علاوه بر لزوم اتخاذ رویکرد مصیّق در تفسیر قوانین کیفری که پیشتر به آن اشاره شد، بایستی به این نکته نیز توجه داشت که مخاطبان قوانین کیفری بایستی، موضوع قوانین را به‌طور شفاف و روشن درک کنند تا بتوانند به راحتی، محدوده آزادی یا ممنوعیت عمل خود را ترسیم کنند. یکی از طرق نیل به این مقصود، تعیین دقیق حدود موضوع جرم است. «شرع مقدس اسلام» نیز، باید با همین مبنا تفسیر و آن را به موارد یقینی منحصر نمود و از گستره معنایی آن تا حد ممکن، کاست.

۴. ادیب بهروز، محمد، «همایش افراط‌گرایی در جهان اسلام»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد هرمزگان، ص ۲۲.

۵. «استعمال عبارت «از قبیل» در بند دو ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی نشان می‌دهد که موارد نام برده شده، تمثیلی است و نه حصری؛ به عبارت دیگر، موارد مشمول عنوان مجرمانه، محدود به مواردی که قانون‌گذار در ماده ذکر کرده است، نخواهد شد و هرگونه آموزش و تبلیغ که به تشخیص مرجع صالح قضائی، مغایر با شرع مقدس اسلام تشخیص داده شود، مشمول مجازات است»؛ (چوپان‌زاده، پوریا و فرناق، حمید، ممنوعیت قانونی فعالیت تبلیغی بهائیان در ایران، ص ۱۴۳)؛ «از همین‌رو به‌نظر می‌رسد اگر فعالیت‌های آموزشی و تبلیغی جریان وهابیت ذیل هیچ‌کدام از مصادیق مذکور قرار نگیرند؛ اما از نظر مقام قضایی «فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مغایر و یا مخلّ به شرع مقدس اسلام» محسوب گردد، مجازات این‌گونه فعالیت بلامانع می‌باشد.

آن، تغییر اندیشه و یادآوری آموزه‌های مرتبط با وهابیت باشد؛ به نظر می‌رسد، استعمال عبارات مبهم «مُغایر و یا مُخل»، «شرع مقدس اسلام» و یا عبارت «کنترل ذهن و القانات روانی»، که عبارتی نامأنوس با ادبیات حقوقی و برگرفته از قانون‌گذاری غیرحرفه‌ای و هیجانی بوده و علاوه بر قابلیت نقض حقوق دفاعی و شهروندی افراد، به‌عنوان بستری در جهت اعمال نظر شخصی قضات و تشّت آرای صادره، خواهد بود؛ اگرچه بر مبنای مشاهدات میدانی نگارندگان (در دادگاه‌های انقلاب)، تاکنون در خصوص فعالیت‌های آموزشی و یا تبلیغی جریان وهابیت، رأی محکومیت مستند به ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی صادر نگردیده است؛ با این وجود، ناگفته پیداست که هر یک از عبارت مزبور در این ماده، بالقوه می‌توانند موجبات تشّت در رویه قضایی را فراهم آورند؛ به‌عنوان نمونه، در خصوص عبارت شرع مقدس اسلام که قبلاً نیز اشاره شد، ممکن است معنای مورد نظر یک قاضی کیفری از عبارت فوق، مجموعه تعالیم فقهی، عقیدتی (کلامی)، اخلاقی و عرفانی و یا چند مورد از آنها باشد؛ در این صورت، اولاً، مشخص نیست نظر کدام فقیه، متکلم یا عالم اخلاق و عرفان باید معیار و مبنای قرار گیرد، تا بر اساس آن، نظر مخالف را تشخیص داد؛ ثانیاً، حتی اگر بتوان نظر یک فقیه، متکلم یا عالم اخلاق و عرفان را به‌عنوان معیار در نظر گرفت، در آن صورت هر فقیه، متکلم یا عالم اخلاق و عرفان دیگری که نظر مخالف معیار ارائه کند، باید به‌عنوان مجرم تلقی گردد! در حالی که اختلاف در آراء، امری کاملاً عادی و معمول است؛ بنابراین آنچه به‌عنوان نمونه گفته شد، ابهام در عبارت «شرع مقدس اسلام»، امری محرز بوده و قابلیت نقض حقوق دفاعی متهم و ایجاد تشّت در رویه قضایی را داراست.

۲. توهین به مذاهب اسلامی با قصد ایجاد خشونت و یا تنش در جامعه

یکی دیگر از مصادیق بزه کیفری که قابلیت بررسی در ارتباط با جریان وهابیت را دارا می‌باشد، ماده ۴۹۹ مکرر قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹/۱۰/۲۴ در ارتباط با جرم‌نگاری توهین به «مذاهب اسلامی مصرّح در قانون اساسی»، «با قصد ایجاد خشونت یا تنش در جامعه و یا با علم به وقوع آن» است. توضیح مطلب اینکه، یکی از

چالش‌های ناشی از فعالیت جریان وهابیت، اهانت‌های مکرر جریان مزبور به اعتقادات و مقدسات تمام مسلمانان (شیعه و سنی) است.^۱ شرط محکومیت مرتکب به مجازات حبس و جزای نقدی درجه پنج یا یکی از آنها، مقرر در ماده ۴۹۹ مکرر، ایجاد تنش یا خشونت در جامعه بر اثر توهین است؛ در غیر این صورت، محکومیت مرتکب، حبس و جزای نقدی درجه شش یا یکی از آن دو، خواهد بود. از آنجا که توهین، واژه‌ای مشکک است، بنابراین در زمان، مکان و یا قالب‌های متفاوت، قابل-ارتکاب است^۲ و معیار تشخیص آن، عرف می‌باشد؛ بر این مبنا، اولاً، در مورد توهین-آمیز بودن عمل انجام شده، مقام قضایی بایستی با در نظر گرفتن عرف و عادت، زمان و مکان، شخصیت و وضع اجتماعی مخاطب یا مخاطبین آن را تشخیص دهد؛ ثانیاً، در خصوص ایجاد تنش یا خشونت در جامعه بر اثر توهین، مقام قضایی علاوه بر گزارش‌های واصله از ضابطین دادگستری و نهادهای امنیتی، خود نیز بایستی به اقتناع وجدانی مبنی بر ایجاد تنش یا خشونت در جامعه بر اثر توهین انجام شده برسد.

۳. اداره، تشکیل و یا عضویت در گروه، با هدف برهم زدن امنیت کشور

افراد وهابی جهت حفظ انسجام خود، اقدام به تشکیل گروه، جمعیت و یا شعبه جمعیتی می‌کنند. از آنجا که تشکیل گروه با رویکرد عمدتاً مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران،^۳ یکی از شیوه‌های جریان وهابیت می‌باشد،^۴ بنابراین، تشکیل، اداره یا عضویت در گروه با هدف برهم زدن امنیت کشور، موضوع مادتين ۴۹۸^۵ و ۴۹۹^۶ قانون

۱. زارعی و شفیعی، «عقاید تفرقه‌انگیز وهابیت و رویکرد علمای اسلامی در مواجهه با این فرقه»، نشریه دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، شماره ۳۷، ۱۴۰۰ش.

۲. «کوشا، جعفر، بایسته‌های حقوق جزای اختصاصی (۱ و ۲ و ۳)، ص ۱۰۹»؛ «صادقی، محمدهادی، جرائم علیه تمامیت جسمانی اشخاص، ص ۸۸».

۳. فرمانیان، رحمانی، «چالش‌های سیاسی، امنیتی فرقه مذهبی وهابیت در ایران و راهکارهای مقابله با آن»، همایش ملی یافته‌های نوین در علوم انسانی و امنیت اجتماعی، ۱۳۹۵ش.

۴. فیض افرا، داوود، نعیمی، محمدعلی، «بررسی شیوه‌های نفوذ وهابیت در مناطق محروم جمهوری اسلامی ایران و راهکارهای مقابله با آن»، فصل‌نامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۶، شماره ۵۶، ۱۳۹۸ش، ص ۱۰۶.

۵. ماده ۴۹۸: «هرکس با هر مرامی، دسته، جمعیت یا شعبه جمعیتی بیش از دو نفر در داخل یا خارج از کشور تحت هر اسم یا عنوانی تشکیل دهد یا اداره نماید که هدف آن برهم زدن امنیت کشور باشد و محارب شناخته نشود به حبس از دو تا ده سال محکوم می‌شود».

۶. ماده ۴۹۹: «هرکس در یکی از دسته‌ها یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیت‌های مذکور در ماده (۴۹۸)، عضویت یابد به سه

مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۵ می‌باشد. این قانون نیز، از دیگر بزه‌های کیفری است که قابلیت تطبیق با جریان وهابیت و فعالیت‌های آن را داراست. جرائم مزبور را می‌توان نوعی جرم‌انگاری اعمال مقدماتی در حوزه جرائم علیه امنیت برشمرد که در حقوق کیفری، تحت عنوان «جرائم مانع»^۱ نیز، از آنها نام برده می‌شود. بر مبنای آنچه بیان شد، می‌توان ادعا نمود که چنانچه تعدادی از افراد با مسلک و مرام وهابیت و با هدف انجام اقدامات عملی جهت اعتلای این مسلک در کشور و انجام امور تبلیغی و جذب نیرو، کنار هم در یک مکان جمع شده و گروهی را تحت هر عنوان تشکیل دهند و یا افرادی عضو این گروه شوند، لیکن هنوز اقدامات عملی دیگر را انجام نداده باشند، می‌توان رفتار جرم موضوع ماده ۴۹۸ و ۴۹۹ را محقق شده قلمداد نمود؛ چراکه این جرم، در زمره جرائم آنی است.^۲ نکته دیگر اینکه، چون امروزه تشکیل یا اداره گروه در فضای مجازی، بسیار مورد توجه و استقبال اشخاص (از جمله جریان وهابیت)، جهت ارتکاب جرائم امنیتی قرار گرفته و با توجه به سیاست کیفری سخت‌گیرانه قانون‌گذار ایرانی در قبال جرائم امنیتی، بنابراین به نظر می‌رسد که امکان تحقق جرم موضوع ماده ۴۹۸ در فضای مجازی نیز وجود دارد؛ آنچه این نظر را تقویت می‌کند، عام بودن عبارات استعمال شده توسط قانون‌گذار است؛ در خصوص بزه عضویت، اگرچه در نگاه نخست (همانند بزه‌های تشکیل و اداره گروه)، و با امعان نظر به اطلاق عبارات استعمال شده توسط قانون‌گذار، امکان ارتکاب آن هم در فضای حقیقی و هم در فضای مجازی متصور می‌باشد؛ با این وجود، بایستی توجه داشت که امکان تطبیق مطلق عضویت در

ماه تا پنج سال حبس محکوم می‌گردد؛ مگر اینکه ثابت شود از اهداف آن بی‌اطلاع بوده است».

۱. «گاه قانون‌گذار برای حفظ امنیت عمومی و پیشگیری از وقوع جرائم مهم، اقدام به جرم‌انگاری اعمالی می‌نماید که در صورت وقوع آنها، جرم و یا جرائم دیگری به وقوع می‌پیوندند؛ در حقیقت، این‌گونه جرائم، مقدمه جرائم دیگر به حساب می‌آیند و به همین اعتبار، به آنها «جرائم مانع» اطلاق می‌گردد؛ (الهی منش، محمدرضا و مرادی اوجقاز، محسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ص ۱۱۸)؛ «مبانی دکتترین حقوقی در این زمینه، به‌طور کلی دو مورد است: ۱. مداخله زودرس؛ ۲. خطر اجتماعی مرتبط با رفتار مجرمانه گروهی»؛ (میرخلیلی، سید محمود، غیاثوند، سعید، «تحلیل حقوقی تبانی علیه امنیت در ایران»، فصل‌نامه علوم اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۳۹، ۱۳۹۶ش، ص ۷۰).
۲. «در تأیید این نظر می‌توان این‌گونه نیز بیان داشت: جرم مذکور از جرائم مانع به حساب می‌آید که هدف از جرم‌انگاری آن، پیشگیری از وقوع و اقدام علیه امنیت کشور می‌باشد؛ در حقیقت، مقنن، صرف تشکیل یا اداره یا عضویت را مشمول ماده می‌داند و معنای اصطلاحی تشکیل نمی‌تواند به معنای دوام یا پایداری باشد؛ لذا نیازی به اقدام خاصی از سوی گروه مجرمانه نیست»؛ (الهی منش، محمدرضا، مرادی اوجقاز، محسن، منبع پیشین، ص ۱۰۲).

گروه‌های مجازی مذکور با جرم ماده ۴۹۹، دشوار به نظر می‌رسد و نیاز به تفکیک موارد دارد. توضیح مطلب اینکه، طبق عرف شبکه‌های اجتماعی و مجازی، افراد یا از طریق لینک دعوت، وارد گروه می‌شوند و یا اینکه مدیر (ادمین) فردی را که تشخیص می‌دهد، به گروه وارد کرده و در این دو حالت، افرادی به‌عنوان اعضاء وارد گروه مجازی می‌شوند؛ در صورتی که این افراد، فقط مطالب گروه را مطالعه کرده و هیچ اقدام دیگری انجام ندهند، حتی اگر قبل از عضویت، از اهداف گروه مطلع بوده و یا اینکه در قسمت مشخصات گروه (بیوگرافی) و اهداف گروه را نیز مطالعه کرده باشند، نمی‌توان آنها را بر اساس مفاد ماده ۴۹۹ مجازات کرد و این افراد، عضو ساکت یا عضو غیر موثر گروه مجازی هستند که می‌توانیم آنها را معادل هوادار و یا طرفدار گروه در فضای واقعی قلمداد کنیم. در تایید این نظر می‌توان بیان داشت که در گروه‌های تشکیل شده در فضای مجازی، برخلاف فضای فیزیکی، امکان عضویت افراد با تعداد بالا مثلاً ۲۰۰ نفر و به صورت عضو ساکت یا غیر موثر وجود دارد و محکوم کردن آنها بر اساس ماده ۴۹۹، مخالف اصل قانونی بودن مجازات‌ها می‌باشد؛ لذا به نظر می‌رسد، باید تعریف جدیدی از عضویت در گروه‌های فضای مجازی ارائه داد و آن اینکه، افراد باید در این گروه‌ها، عضو فعال و موثر باشند؛ به این صورت که علاوه بر مشاهده مطالب درج شده در گروه، نیاز است فعالیت مثبت و موثری در جهت اهداف گروه داشته باشند؛ به‌عنوان مثال، مطالب ارائه شده در گروه را تایید (لایک) کنند و یا در جهت تایید مطالب موجود در گروه، نظر (کامنت) داد و در گروه قرار دهند و یا محتوایی در راستای اهداف گروه تولید و در گروه بارگزاری کنند؛ در این صورت می‌توان این افراد را عضو فعال و موثر گروه در فضای مجازی دانست؛^۱ بنابراین، جهت تحقق جرم ماده ۴۹۹ در فضای مجازی (عضویت در گروه مجازی تلگرام که هدف آن تبلیغ و اعتلای جریان وهابیت باشد)، نیاز به بازنگری در ماده مذکور و اصلاح قانون می‌باشد.

۱. در تایید این نظر در رأی شماره ۹۱۰۹۹۷۰۹۰۷۴۰۰۸۲۰ مورخ ۱۳۹۱/۱۰/۱۹ شعبه چهاردهم دیوان عالی کشور آمده است: دادگاه باید به‌طور دقیق و مشخص اقدامات مؤثر متهم در عضویت یا تبعیت از گروهک مجرمانه و تأثیر اقدام متهم بر پیشبرد اهداف آن را احصاء نموده و معلوم کند.

۴. فعالیت تبلیغی به نفع گروه‌ها و سازمان‌های مخالف نظام جمهوری اسلامی

فعالیت تبلیغی به عنوان یکی از اقدامات اصلی جریان وهابیت شناخته شده و قابل تطبیق با رفتار ماده ۵۰۰^۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ می‌باشد؛ همچنین طبق تحقیقات میدانی در محاکم دادگاه انقلاب نیز، یکی از موارد استناد پرکاربرد قانونی برای فعالیت تبلیغی افراد وهابی، شق دوم ماده ۵۰۰ قانون فوق‌الاشاره است؛ نکته قابل ذکر در این رابطه اینکه، دکترین حقوقی یا به‌طور کلی^۲، یا با استناد به اصل آزادی بیان مذکور در اصول ۲۴ و ۲۷ قانون اساسی^۳ یا با تمسک به اصول بنیادین حقوق جزا، نظیر اصل تفسیر مضیق قوانین جزایی و اصل تفسیر به نفع متهم^۴، عموماً استمرار در تبلیغ را شرط اطلاق عنوان فعالیت تبلیغی قلمداد می‌نمایند؛^۵ در حالی که مطابق بررسی‌های میدانی در دادگاه‌های انقلاب و مطالعه و مذاقه در احکام صادره در خصوص جریان وهابیت که به ماده ۵۰۰ قانون مجازات اسلامی استناد داشته‌اند، اکثر قضات، رویکرد مخالف - مبنی بر اینکه عبارت «فعالیت تبلیغی» با یک‌بار تبلیغ هم محقق می‌شود - را پذیرفته‌اند.^۶ استدلال قضات مزبور بر این مبناست که با توجه به هدف و سابقه جریان وهابیت، و در صورتی که مرتکب، اعتقاد کامل به آموزه‌های این جریان داشته و دارای قصد راسخ به منظور تبلیغ و ترویج آنها باشد، با یک‌بار تبلیغ نیز امکان محاکمه وی براساس ماده قانونی مذکور وجود دارد؛ به‌نظر می‌رسد، سیاست جنایی قضایی در این رابطه، در تقابل با آموزه‌های دکتری حقوقی است؛ به‌نظر می‌رسد در جمع نظر بین دکترین و رویه قضایی، بایستی قائل به تفکیک شده و اثر جرم ارتكابی را به‌عنوان معیار پذیرفت؛ بدین صورت که چنانچه فعالیت تبلیغی مورد اشاره، طیف وسیعی از مخاطبین را تحت تأثیر

۱. ماده ۵۰۰: هرکس علیه نظام جمهوری اسلامی ایران، یا به نفع گروه‌ها و سازمان‌های مخالف نظام به هر نحو فعالیت تبلیغی نماید، به حبس از سه ماه تا یک سال محکوم خواهد شد.

۲. «حبیب‌زاده، محمّدجعفر، موسوی مجاب، سید درید، «تحلیل جرم فعالیت تبلیغی علیه نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصل‌نامه فقه و حقوق، سال ۳، شماره ۹، ۱۳۸۵ش، ص ۱۳۳»؛ «پوربافرانی، حسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ص ۴۵».

۳. میرمحمد صادقی، حسین، حقوق جزای اختصاصی (۳)؛ جرائم علیه مصالح عمومی کشور، ص ۷۷.

۴. الهی‌منش، محمدرضا، مرادی اوجقاز، محسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ص ۱۰۵

۵. برای دیدن نظر مخالف، ر.ک: معینی‌فر، محدثه و میرآفتاب شهره، فاطمه، «تحلیل جرم فعالیت تبلیغی علیه نظام جمهوری اسلامی ایران در فضای سایبر»، فصل‌نامه امنیت پژوهی، سال ۱۸، شماره ۶۶، ۱۳۹۸ش، ص ۸۸.

۶. بر اساس تحقیق میدانی پژوهشگر و مشاهده و مطالعه آراء متعدد صادره از دادگاه‌ها انقلاب.

قرار داده و دارای اثرگذاری بالا در سطح یک منطقه خاص یا جامعه باشد، با یک بار ارتکاب نیز، می‌توان جرم مزبور را تحقق یافته تلقی نمود؛ در غیر این صورت و در صورت عدم تحقق شرایط گفته شده، بایستی حکم به لزوم استمرار در فعالیت تبلیغی به منظور تحقق آن داد.

۵. اجتماع و تبانی جهت ارتکاب جرائم ضد امنیت کشور

از دیگر مصادیق بزه کیفری که قابلیت بررسی در ارتباط با جریان وهابیت را دارا می‌باشد، می‌توان به بزه موضوع ماده ۶۱۰^۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ در ارتباط با جرم‌انگاری اجتماع و تبانی^۲ به منظور ارتکاب جرم بر ضد امنیت داخلی و خارجی کشور اشاره نمود؛ به طور کلی، تبانی برای ارتکاب جرم (بالاخص جرائم با صبغه امنیتی)، عمدتاً از جانب اعضای شبکه‌های سازمان یافته مجرمانه انجام می‌شود و از آنجا که جریان وهابیت، تنها به فعالیت‌های آموزشی و تبلیغی و تشکیل گروه و اداره دسته‌جات اکتفا ننموده و گاه به ارتکاب جرائمی بر علیه امنیت داخلی و خارجی کشور مبادرت ورزیده است،^۳ بنابراین می‌توان از ظرفیت مقرر قانونی فوق‌الاشاره در جهت پیشگیری از انجام جرائم مزبور بهره برد؛ به عبارت دیگر، جرم‌انگاری تبانی، نوعی پیشگیری کیفری از ارتکاب جرم شدید می‌باشد؛^۴ چراکه در جرم تبانی، قصد ارتکاب

۱. ماده ۶۱۰: «هرگاه دو نفر یا بیشتر اجتماع و تبانی نمایند که جرائمی بر ضد امنیت داخلی یا خارج کشور مرتکب شوند یا وسایل ارتکاب آن را فراهم نمایند، در صورتی که عنوان محارب بر آنان صادق نباشد، به دو تا پنج سال حبس محکوم خواهند شد».

۲. «تبانی به معنای قرار گذاشتن یا تصمیم گرفتن دو یا چند نفر برای انجام فعلی معین است؛ هرچند از این مرحله فراتر نرود»؛ (غلام جمشیدی، محمدصادق، جمشیدی، مسلم، جربانی، حمید، زیدی‌خواه، مهدیه سادات، «بررسی حقوق جرم تبانی در نظام حقوق کیفری ایران»، فصل‌نامه پژوهش‌های دانش انتظامی، سال ۱۶، شماره ۱ (پیاپی ۶۲)، ۱۳۹۳ش، ص ۵۲)؛ «در حقوق کیفری کشورهایی مانند ایران و فرانسه، قانون‌گذاران تعریفی از جرم تبانی به عمل نیاورده‌اند. ماده ۲۷۰ قانون جزای لبنان تبانی را این‌گونه تعریف نموده است: تبانی به هر اتفاقی گفته می‌شود که میان دو نفر یا بیشتر برای ارتکاب جنایتی با وسایل معین صورت می‌گیرد. در حقوق جزای اردن نیز مشابه همین تعریف، ذکر شده است»؛ (الهی-منش، محمدرضا، مرادی اوجقاز، محسن، منبع پیشین، ص ۱۹۱)؛ «از منظر فقهی، یکی از نهادهایی که با تبانی، قربابت و خویشاوندی دارد، مقدمه حرام است. سنخیت میان تبانی و مقدمه حرام، بیشتر از این جهت است که توافق بر ارتکاب جرم را می‌توان، نوعی تهیه مقدمات ارتکاب جرم در مفهوم عام دانست»؛ (میرمحمدصادقی، حسین و عصمتی، محمدرضا، «مبانی فقهی جرم‌انگاری تبانی»، فصل‌نامه گفتمان حقوقی، شماره ۳۱، ۱۳۹۶ش، ص ۱۴۵).

۳. از جمله حمله مسلحانه عوامل این جریان به رژه نیروی‌های مسلح در شهر اهواز در تاریخ ۳۱ شهریور ماه سال ۱۳۹۷.

۴. الهی‌منش، محمدرضا و مرادی اوجقاز، محسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ص ۱۹۱.

جرم از ذهن افراد، خارج و به قلمرو اجتماع وارد شده است؛ حتی روی آن توافق صورت گرفته و به تعبیر عرفی، قباحت و زشتی عمل، نزد تبانی‌کنندگان از بین رفته است.^۱ نکته قابل ذکر در این زمینه، این است که مانند بزه اداره و تشکیل گروه با هدف برهم زدن امنیت کشور که قبلاً گفته شد، در بزه اجتماع و تبانی، جهت ارتکاب جرائم ضد امنیت کشور نیز، به نظر می‌رسد که امکان تحقق آن در فضای مجازی وجود دارد؛ چراکه اولاً، عبارات استعمال شده توسط قانون‌گذار، دارای اطلاق و عمومیت است؛ ثانیاً، اداره کل حقوقی قوه قضائیه در تأیید این دیدگاه و در نظریه شماره ۷/۲۹۲۰ مورخ ۱۳۹۰/۰۵/۱۱ این‌گونه بیان داشته است: تحقق جرم موضوع ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ در صورت احراز همه شرایط و ارکان آن، در فضای دیجیتال و مجازی امکان‌پذیر است و حضور مادی موضوعیت ندارد؛ ثالثاً، دکترین حقوقی^۲ نیز بر این نظر متمایل است که تحقق اجتماع برای حصول تبانی، الزاماً نیازمند حضور فیزیکی افراد نیست؛ بلکه می‌تواند از طرق مختلف مانند مکاتبه، تلفن، اینترنت و امثال آن صورت پذیرد؛ به بیان دیگر، حصول توافق، می‌تواند به‌طور شفاهی یا کتبی و یا با وسایل ارتباطی و از طرقی مثل رد و بدل کردن ایمیل، برقراری مکالمه تلفنی و نظایر آنها، انجام می‌پذیرد^۳ و نحوه توافق نیز مؤثر در مقام نیست؛^۴ بر این مبنا، چنانچه دو نفر یا بیشتر (اعم از اینکه شخصاً دارای گرایشات و هابی‌گری باشند یا از طرف جریان مزبور، به خدمت گمارده شده باشند)، در نشست فیزیکی، گپ مجازی، ویدئو کنفرانس یا یکدیگر توافق کنند^۵ که با اسلحه جنگی، به یک پاسگاه مشخص، حمله مسلحانه نمایند و پیش از اقدام، دستگیر شوند، مجازات آنها بر اساس ماده ۶۱۰ قانون مجازات

۱. پوربافرانی، حسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ص ۱۱۸.

۲. غلام جمشیدی، محمدصادق و جمشیدی، مسلم و جربانی، حمید و یزدی‌خواه، مهدیه سادات، «بررسی حقوق جرم تبانی در نظام حقوق کیفری ایران»، فصل‌نامه پژوهش‌های دانش انتظامی، سال ۱۶، شماره ۱ (پیاپی ۶۲)، ۱۳۹۳ ش، ص ۵۴.

۳. میرمحمد صادقی، حسین، حقوق جزای اختصاصی (۳)؛ جرائم علیه مصالح عمومی کشور، ص ۱۷۳.

۴. الهی منش و مرادی اوجقاز، منبع پیشین: ص ۱۹۳.

۵. «بدون تردید، انجام تفاهم و توافق جدی مرتکبین، از اجزای رکن مادی جرم تبانی می‌باشد؛ لذا، احراز توافق قطعی تبانی‌کنندگان، واجد اهمیت بسیاری می‌باشد. با توجه به اهمیت یاد شده، باید اذعان نمود که هرگونه تردید و اختلاف اصلی تبانی‌کنندگان را باید قرینه‌ای در راستای عدم تحقق توافق قطعی یاد شده تفسیر کرد. دلیل اصلی آن، ضرورت وجود اعمال مقدماتی علاوه بر تحقق توافق مجرمانه است؛ (شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جرائم جزای اختصاصی؛ جرائم علیه مصالح عمومی کشور، ص ۱۴۳).

اسلامی مصوب ۱۳۷۵، بدیهی به نظر می‌رسد؛ همین‌گونه است، هنگامی که این افراد (صرف نظر از نوع گرایش شخصی و همچنین حقیقی یا مجازی بودن نشست برگزار شده) توافق بر وهابی نمودن کل خانوارهای ساکن در منطقه‌ای خاص نموده و برنامه‌ها- ریزی عملیاتی نیز در این راستا نمایند؛^۱ لیکن پیش از عملیاتی شدن برنامه‌ها و ایده‌های مورد توافق،^۲ دستگیر گردند.

۶. بغی و عضویت در گروه باغی

بغی در لسان برخی فقها^۳ به معنای خروج بر امام معصوم علیه السلام و در لسان برخی دیگر،^۴ به معنای خروج بر نائب امام علیه السلام در زمان غیبت آمده است. با دقت در سایر تعاریف فقهی^۵ می‌توان قدر مشترک تمام این موارد را قیام مسلحانه^۶ بر علیه امام یا حاکم اسلامی قلمداد نمود. از آنجا که جریان وهابیت، علاوه بر هدف مبارزه با شیعیان و تقابل با نظام جمهوری اسلامی، در مواردی (مانند حمله مسلحانه به رژه نیروهای مسلح در اهواز در تاریخ ۳۱ شهریور ۱۳۹۷)، وارد فاز مبارزه و قیام مسلحانه نیز گردیده است، بنابراین از دیگر بزه‌های کیفری قابل تطبیق با فعالیت این جریان، بزه بغی موضوع مادتین (۲۸۷)^۷ و (۲۸۸)^۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ می‌باشد؛ همچنین

۱. مانند اهدای چند هزار جلد کتاب در خصوص افکار و عقاید وهابیت به خانوارهای ساکن در منطقه هدف، تأمین برنج و روغن مورد نیاز خانواده‌های نیازمند، برگزاری کلاس‌های طولانی مدت برای خانم‌های خانه‌دار و جوانان منطقه هدف و...
۲. «محکوم نمودن دو یا چند نفر به تباری برای ارتکاب جرم، منوط به آن است که جرم مورد نظر، ارتکاب نیافته باشد؛ وگرنه در صورت ارتکاب جرم، باید آنان را فقط به ارتکاب جرم تام محکوم کرد و محکوم کردن آنها به تباری، محملی نخواهد داشت»؛ (میرمحمد صادقی، حسین، حقوق جزای اختصاصی (۳)؛ جرائم علیه مصالح عمومی کشور، ص ۱۷۹).
۳. جبل عاملی، علی بن احمد، الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية، جلد دوم، ص ۳۲۳.
۴. مرعشی، سیدمحمدحسن، دیدگاه‌های نو در حقوق کیفری اسلام، ص ۶۶.
۵. «مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، زبدة البیان فی براهین احکام القرآن، ص ۵۲۴»؛ «عوده، عبدالقادر، التشریح الجنائی الاسلامی، مجلد الثانی، ص ۶۷۴».
۶. «منظور از قیام مسلحانه، انجام عملیات چریکی، پارتیزانی و مقابله با حکومت مرکزی به منظور تضعیف و احیاناً سرنگونی آن است»؛ (پیمانی، ضیاءالدین، حقوق کیفری اختصاصی (۳)؛ جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ص ۶۷)؛ «به عبارت دیگر، قیام مسلحانه صرف اعلام از سوی یک گروه مبنی بر اینکه وارد فاز مسلحانه علیه حکومت شده‌اند، محقق نمی‌شود؛ بلکه دست بردن به سلاح علیه اساس حکومت، در عمل ضروری است»؛ (میرمحمدصادقی، حسین، ایزدیار، علی، «واکاوی وجه اشتراک و افتراق اقدامات مجرمانه مشترک و سردستگی گروه مجرمانه»، فصل‌نامه تحقیقات حقوقی، شماره ۸۹، ۱۳۹۹ ش، ص ۶۹).
۷. ماده ۲۸۷: «گروهی که در برابر اساس نظام جمهوری اسلامی ایران، قیام مسلحانه کند باغی محسوب می‌شود و در صورت استفاده از سلاح، اعضای آن به مجازات اعدام محکوم می‌گردند».

هیچ یک از فقها، بغی را به عنوان جرم مستوجب حد در کتاب حدود بیان نکرده^۲ و خارج از بحث حد دانسته اند؛^۳ حتی برخی^۴ بغی را در ردیف جرائم مستلزم تعزیر ذکر کرده اند؛ این در حالی است که قانون گذار در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، بغی را جرمی حدّی تلقی و در کتاب حدود آورده است؛^۵ بدعتی که فاقد هرگونه پیشینه در متون فقهی مرتبط می باشد؛^۶ به نظر می رسد که قانون گذار کیفری، خود نیز اعتقادی به حدّی بودن جرم بغی ندارد و تنها به دلیل تناسب موضوعی میان این جرم و افساد فی الارض، هر دو را ذیل فصل نهم از بخش دوم از کتاب دوم قانون مزبور گنجانده است. نکته ای که استدلال مزبور را تقویت می نماید، فقدان صراحت قانون گذار در حدّی دانستن جرم بغی می باشد؛ این در حالی است که در سایر جرائم مستوجب حدّ،^۷ قانون گذار صراحتاً حدی بودن آنها را متذکر گردیده است؛ صرف نظر از این مبحث، به نظر می رسد که در مورد جرم بغی، سه نوع ابهام در جرم انگاری آن مشاهده می گردد؛ ابهام واژگانی در عبارات های «گروهی بودن»، «اساس نظام» و «قیام مسلحانه»؛ ابهام ساختاری در

۱. ماده ۲۸۸: «هرگاه اعضای گروه باغی، قبل از درگیری و استفاده از سلاح، دستگیر شوند، چنانچه سازمان و مرکزیت آن وجود داشته باشد به حبس تعزیری درجه سه و در صورتی که سازمان و مرکزیت آن از بین رفته باشد به حبس تعزیری درجه پنج محکوم می شوند».
۲. زراعت، عباس، شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی، ص ۴۴۲.
۳. ابوالفضل چهره ای، امید، مفهوم و ماهیت فقهی و حقوقی جرائم حدی علیه امنیت و حاکمیت (محرابه، افساد فی الارض، بغی)، ص ۲۳۸.
۴. محقق حلّی، جعفر، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحلال، جلد چهارم، ص ۱۷۶.
۵. «حدی تلقی نمودن بغی توسط قانون گذار و تعیین کیفر اعدام برای آن، در حقوق اسلامی غیر معهود می باشد و آنچه در حقوق اسلامی به عنوان «قتال اهل البغی» یا «جهاد با باغیان» مطرح شده است، با محاکمه و محکوم نمودن فرد به اعدام کاملاً متفاوت است؛ به خصوص اگر کسانی که به عنوان بغی با مختصات شرعی، دست به اسلحه برده اند، تسلیم شوند و جمع آنها از هم متلاشی شده و خطر آنها برای حکومت اسلامی کاهش یابد، به این دلیل به اعدام محکوم شوند، با فقدان مستند شرعی مواجه هستیم؛ بنابراین قانون گذار با پیش بینی مجازات اعدام برای جرم بغی، نتوانسته است به صورت صحیح، آموزه های شریعت در این خصوص را منعکس نماید»؛ (آقابابایی، حسین، «دکترین مقابله با بغی در اسلام و نحوه انعکاس آن در قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ و ۱۳۹۲»، نشریه مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۸، شماره ۱۵، ۱۳۹۵، ص ۲۷).
۶. میرخلیلی، سید احمد، کلانتری خلیل آباد، عباس، نظری ندوشن، محمد، «چالش های میان بغی فقهی و قانونی»، فصل نامه دیدگاه های حقوق قضایی، شماره های ۷۵ و ۷۶، ۱۳۹۵، ص ۱۶۳.
۷. سرقت (تبصره ۳ ماده ۱۰ و ماده ۲۸۷)، زنا (مواد ۲۲۴، ۲۲۵ و ۲۳۰)، لواط (ماده ۲۳۴)، مساحقه (مواد ۲۳۹ و ۲۴۰)، قوادی (تبصره ۱ ماده ۲۴۲ و ماده ۲۴۳)، کذف (مواد ۲۵۰، ۲۵۲ و ۲۵۵)، محاربه (مواد ۳۶، ۱۲۱ و ۲۸۲) و افساد فی الارض (مواد ۳۶، ۱۲۱ و تبصره ۱ ماده ۲۱۸).

عبارت «محکومیت به اعدام تمام اعضای گروه باغی یا فقط اعضایی که دست به سلاح برده اند» و ابهام مفهومی در عبارت «قبل از درگیری و استفاده از سلاح»، که این موارد ناشی از قانون‌گذاری غیر حرفه‌ای بوده و باعث سردرگمی قضات و همچنین تشّت آراء قضایی می‌گردد.

نتیجه

عناوین مجرمانه قوانین کیفری ایران، مرتبط با فعالیت‌های جریان وهابیت در فصل جرائم ضد امنیت داخلی و خارجی کشور (کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی - تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) و همچنین فصل جرائم امنیتی حدی (کتاب دوم قانون مجازات اسلامی) قرار گرفته است؛ از این جهت، فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مغانیر و یا مُخَلّ به شرع مقدس اسلام، توهین به مذاهب اسلامی، تشکیل، اداره و یا عضویت در گروه با هدف برهم زدن امنیت کشور، فعالیت تبلیغی به نفع گروه‌ها و سازمان‌های مخالف نظام جمهوری اسلامی، اجتماع و تباری جهت ارتکاب جرائم ضد امنیت کشور و همچنین قیام مسلحانه بر علیه نظام اسلامی (بغی) و یا عضویت در گروه باغی، هر یک با حصول شرایط لازم، قابلیت تطبیق با فعالیت‌های جریان وهابیت را دارا می‌باشند.

علیرغم جرم‌انگاری صورت گرفته در حوزه امنیت که نشان‌دهنده رویکرد قانون‌گذار و سیاست‌گذار کیفری در واکنش بیشینه‌گرا و بدون تسامح در خصوص جرائم امنیتی است، خلاءها و کاستی‌هایی نیز در این حیطه به چشم می‌آید. مواردی مانند فقدان صراحت قانونی در ارتباط با امکان یا عدم امکان ارتکاب جرائم امنیتی (از جمله جرائم ارتكابی از جانب افراد وابسته به جریان وهابیت) در فضای مجازی و سایبری، استعمال عبارات مبهم و غیر صریح توسط قانون‌گذار و گاهی عبارات نامأنوس با ادبیات حقوقی، بدعت در برخی نهادها و تأسیسات فقهی مرتبط (از جمله حدی تلقی نمودن جرم بغی با وجود عدم اعتقاد قانون‌گذار کیفری و صرفاً به منظور رعایت تناسب شکلی در فصول قانون) و در نهایت، عدم توجه کافی به حقوق دفاعی متهمین و در مقیاس وسیع‌تر، حقوق شهروندی افراد، از مهمترین خلاءها و کاستی‌های مورد اشاره می‌باشند.

وضعیت مزبور نشان‌دهندهٔ عدم توفیق نظام عدالت کیفری در برقراری توازن و تعادل لازم میان «حقوق و آزادی‌های فردی» و «امنیت جامعه» است و عزم جدی قانون‌گذار و سیاست‌گذار کیفری کشور را در جهت اصلاح آن، اقتضاء می‌نماید.

منابع

۱. آقابابایی، حسین، «دکترین مقابله با بغی در اسلام و نحوه انعکاس آن در قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ و ۱۳۹۲»، نشریه مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۸، شماره ۱۵، ۱۳۹۵ ش.
۲. ابوالفضل چهره‌ای، امید، مفهوم و ماهیت فقهی و حقوقی جرائم حدی علیه امنیت و حاکمیت (محرابه، افساد فی الارض، بغی)، تهران: انتشارات کتاب آوا، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.
۳. الهی منش، محمدرضا، مرادی اوجقاز، محسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، تهران: انتشارات مجلد، چاپ سوم، ۱۳۹۸ ش.
۴. ادیب بهروز، محمد، «همایش افراط‌گرایی در جهان اسلام»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد هرمزگان، ۱۳۹۶ ش.
۵. پوربافرانی، حسن، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، تهران: انتشارات جنگل، چاپ دوم، ۱۳۹۷ ش.
۶. پیمانی، ضیاء‌الدین، حقوق کیفری اختصاصی (۳)؛ جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، تهران: نشر میزان، چاپ نهم، ۱۳۹۲ ش.
۷. حبیب‌زاده، محمدجعفر، موسوی مجاب، سید درید، «تحلیل جرم فعالیت تبلیغی علیه نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصل‌نامه فقه و حقوق، سال ۳، شماره ۹، ۱۳۸۵ ش.
۸. زراعت، عباس، شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی، تهران: انتشارات جاودانه جنگل، چاپ دوم، ۱۳۹۴ ش.
۹. زارعی، شفیعی، «عقاید تفرقه‌انگیز وهابیت و رویکرد علمای اسلامی در مواجهه با این فرقه»، نشریه دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، شماره ۳۷، ۱۴۰۰ ش.
۱۰. شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جرائم جزای اختصاصی؛ جرائم علیه مصالح عمومی کشور، تهران: انتشارات مجلد، چاپ چهاردهم، ۱۳۹۸ ش.
۱۱. جبل عاملی، علی بن احمد، الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية، قم: مجمع الفکر الاسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۱۲. صادقی، محمدهادی، جرائم علیه تمامیت جسمانی اشخاص، تهران: انتشارات میزان، چاپ یازدهم، ۱۳۹۴ ش.
۱۳. عوده، عبدالقادر، التشريع الجنائي الاسلامي، مجلد الثاني، بیروت: مؤسسة الرسالة، چاپ دوازدهم، ۱۴۱۳ ق.
۱۴. غلام جمشیدی، محمدصادق، جمشیدی، مسلم، جربانی، حمید، یزدی‌خواه، مهدیه سادات، «بررسی حقوق جرم تبانی در نظام حقوق کیفری ایران»، فصل‌نامه پژوهش‌های دانش نظامی،

سال ۱۶، شماره ۱ (پیاپی ۶۲)، ۱۳۹۳ ش.

۱۵. فیض افرا، داوود، نعیمی، محمدعلی، «بررسی شیوه‌های نفوذ وهابیت در مناطق محروم جمهوری اسلامی ایران و راهکارهای مقابله با آن»، فصل‌نامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۶، شماره ۵۶، ۱۳۹۸ ش.
۱۶. فرماینان، رحمانی، «چالش‌های سیاسی، امنیتی فرقه مذهبی وهابیت در ایران و راهکارهای مقابله با آن»، همایش ملی یافته‌های نوین در علوم انسانی و امنیت اجتماعی، ۱۳۹۵ ش.
۱۷. کوشا، جعفر، بایسته‌های حقوق جزای اختصاصی (۱ و ۲ و ۳)، تهران: انتشارات مجد، چاپ ششم، ۱۳۹۰ ش.
۱۸. محقق حلّی، جعفر، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحلال، قم: انتشارات اسماعیلیان، چاپ سوم، ۱۴۰۸ ق.
۱۹. مرعشی، سیدمحمدحسن، دیدگاه‌های نو در حقوق کیفری اسلام، تهران: انتشارات میزان، چاپ اول، ۱۳۷۳ ش.
۲۰. معینی‌فر، محدثه، میرآفتاب شهره، فاطمه، «تحلیل جرم فعالیت تبلیغی علیه نظام جمهوری اسلامی ایران در فضای سایبر»، فصل‌نامه امنیت پژوهی، سال ۱۸، شماره ۶۶، ۱۳۹۸ ش.
۲۱. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، زبدة البیان فی براهین احکام القرآن، قم: انتشارات مؤمنین، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ش.
۲۲. میرخلیلی، سیدمحمد، غیاثوند، سعید، «تحلیل حقوقی تبانی علیه امنیت در ایران»، فصل‌نامه علوم اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۳۹، ۱۳۹۶ ش.
۲۳. میرخلیلی، سیداحمد، کلانتری خلیل‌آباد، عباس، نظری ندوشن، محمد، «چالش‌های میان‌بغی فقهی و قانونی»، فصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره‌های ۷۵ و ۷۶، ۱۳۹۵ ش.
۲۴. میرمحمد صادقی، حسین، حقوق جزای اختصاصی (۳)؛ جرائم علیه مصالح عمومی کشور، تهران: نشر میزان، چاپ چهل و یکم، ۱۳۹۹ ش.
۲۵. میرمحمدصادقی، حسین، ایزدیار، علی، «واکاوی وجوه اشتراک و افتراق اقدامات مجرمانه مشترک و سردستگی گروه مجرمانه»، فصل‌نامه تحقیقات حقوقی، شماره ۸۹، ۱۳۹۹ ش.
۲۶. میرمحمدصادقی، حسین، عصمتی، محمدرضا، «مبانی فقهی جرم‌انگاری تبانی»، فصل‌نامه گفتمان حقوقی، شماره ۳۱، ۱۳۹۶ ش.